

УДК 655.418.3(477-87)“1960/1980”:027.7ЛНУФ

**ПУБЛІКАЦІЇ ТВОРІВ САМВИДАВУ В УКРАЇНСЬКИХ
ВИДАВНИЦТВАХ ЗА МЕЖАМИ СРСР
(на матеріалах фонду Наукової бібліотеки
Львівського національного університету ім. Івана Франка)**

Олена НАУМОВА

*Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Драгоманова, 5, м. Львів, 79601, Україна, тел. (032) 239-44-00*

Стаття присвячена діяльності українських видавництв за межами СРСР (передовсім таких, як “Смолоскип”, “Сучасність” і “Пролог”) щодо публікації і популяризації самвидавної літератури. Розглянуто відомі твори самвидаву, шляхи потрапляння їх на Захід. Закордонні публікації творів самвидаву описано на прикладі видань, що зберігаються у фонді Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка.

Ключові слова: дисидентський рух в Україні у 1960–1980-х рр., український самвидав, українські закордонні видавництва, фонд Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка.

Вагомою часткою духовної спадщини українського народу є культурні надбання, створені інтелектуальними зусиллями видатних діячів діаспори. У галузі видавничої справи серед досягнень закордонних українців можна відзначити “Енциклопедію українознавства” за редакцією В. Кубійовича, що вийшла українською та англійською мовами, видання праць М. Грушевського “Історія України-Руси” та “Історія української літератури”, багатотомні видання творів Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки. Поряд із працями українських науковців діаспори, українською художньою літературою, в українських закордонних видавництвах протягом певного періоду вийшла у світ значна кількість праць політичного спрямування, що висвітлювали питання національного руху в Україні, положення щодо прав людини в СРСР і в Україні зокрема. Це були твори самвидаву, які різними шляхами потрапляли на Захід і друкувалися там. Найвідомішими українськими видавництвами на американському континенті, що діяли у другій половині ХХ ст. і публікували самвидавні твори, були “Смолоскип” (Балтімор), “Пролог” (Нью-Йорк), в Європі – видавництво “Сучасність” у Мюнхені, українські видавництва у Великій Британії, Франції. Ця стаття присвячена зв’язкам та результатам співпраці між українськими закордонними видавництвами та дисидентським рухом в Україні 1960–1980-х рр.

Які ж процеси відбувалися в культурному житті СРСР і України в 60-х – на початку 80-х років минулого століття і що було підставою для появи унікального явища самвидаву? В умовах тоталітарного режиму усі сфери життя, у тому числі і культурна, жорстко регламентувались, були підпорядковані офіційній ідеології, єдиним правильним художнім методом було визнано “соціалістичний реалізм”. Друковані твори піддавали цензурі, переслідували інакодумство. У період хрущовської “відлиги”, що характеризувалася послабленням ідеологічного пресу, з’явилося нове покоління інтелігенції, “шістдесятники”. Вони виступали за свободу художньої творчості, за плюра-

лізм у мистецтві, відстоювали загальнолюдські цінності, опонували офіційній ідеології, критикували тоталітаризм, негативні явища у суспільстві. Незадоволення влади таким вільним висловленням поглядів спричинило тиск та переслідування інакодумців – від організованого цькування в офіційній пресі, адміністративних заходів (обмеження або припинення публікацій певних авторів, звільнення з роботи) – аж до політичного переслідування, арештів. У ситуації, коли відкрито висловлювати свої погляди стало неможливо, “шістдесятники” почали поширювати “бунтівні” твори самвидавом. Написані від руки або надруковані на машинці, твори розповсюджувались серед рідних, знайомих, колег, перетворюючись у трибуну вільного висловлювання думок. У 2010 р. видавництво “Смолоскип” видало монографію Олеся Обертаса¹, у якій змістовно та різнобічно вивчається явище самвидаву на Україні. Простежується там цікава історія і самого терміна “самвидав”. Вперше в українській довідковій літературі цей термін з’явився в закордонному виданні “Енциклопедії українознавства” і означав “видавані в СРСР поза цензурою підпільні (“захальвні”) листівки, брошури, книги й серійні видання”, що було “одним з проявів Руху Опору”.

Потрапляючи за кордон СРСР, самвидавні твори виходили друком в українських видавництвах, ставали “тамвидавом”. Продовжуючи нести опозиційні думки ще більшому колу читачів – українцям діаспори, та, зрештою, за допомогою перекладів на іноземні мови, і читачам усього світу, ці книги надавали реальні факти про політичну, соціальну, національну ситуацію в УРСР, які, вочевидь, не збігались із підлакованою і часто перекрученою інформацією офіційних джерел СРСР.

Осип Зінкевич, голова правління українського незалежного видавництва “Смолоскип”, в одому зі своїх інтерв’ю згадав, який великий резонанс викликала свого часу видана за кордоном книга В. Черновола “Лихо з розуму”. Західна преса наприкінці 1960-х рр. майже не писала про Україну. У силу різних обставин Заходу не хотілося псувати відносини з СРСР, і тому на “українське питання” наклали табу. Отримавши рукопис “Лиха з розуму” і надрукувавши цю книгу, видавництво “Смолоскип” зробило з неї світову сенсацію. Про книгу почули мільйони слухачів радіо “Свобода”. Збігнев Бжезінський, Державний секретар США, допоміг надрукувати “Лихо з розуму” в одному з найпрестижніших американських видавництв “Мек Гроенд Хілл”. Західна преса нарешті почала писати про репресії, дисидентський рух в Україні. Такий самий розголос мала книга Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, яку переклали різними мовами².

Книги “тамвидаву” є невід’ємною частиною того культурного та соціального процесу, що розпочався з появою дисидентського руху та “самвидаву”, його логічним продовженням. Процес інформаційного обміну та впливу був двостороннім, тому що закордонні українські книги з великими труднощами, поодинокі приходили в Україну, де були джерелом тієї ж замовчуваної правди про реальний стан речей в країні. У 1972 р. під час арешту В. Стуса, окрім чернеток власних творів, самвидавних творів різних авторів, у нього вилучили закордонні українські книжки, а саме: збірку Л. Костенко “Поезії” видавництва “Смолоскип”, фотокопію книги І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, поезії Емми Андіївської “Базар” (Мюнхен, 1967), книгу В. Вовк “Каппа Хреста”, яку опублікувало видавництво “Сучасність” у 1969 р.

¹ Обертас О. *Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х років)* / передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. – Київ: Смолоскип, 2010. – 300 с.

² Мир и “Смолоскип”. Осип Зинкевич об украинской работе: интервью // *День*. – 1996. – № 34. Див.: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/intervyu/mir-i-smoloskip>

Найвідомішим українським видавництвом, що видавало самвидавну літературу, був “Смолоскип”. Видавництво було засновано 1967 р. в місті Балтимор у США, і назване на честь Василя Симоненка (повна назва – “Смолоскип” ім. В. Симоненка). Створив та багато років очолює видавництво Осип Зінкевич³, людина поважна і зна-на в видавничих колах України і Америки. Народився О. Зінкевич у родині селян у 1925 р. на Івано-Франківщині. Наприкінці війни, після трагічної смерті батька, Осип, його мати і сестра опинилися за кордоном. Спочатку це була Чехословаччина, потім Німеччина, далі – Франція. Після року роботи в шахті у північній Франції юнак при-їхав до Парижу, де навчався у Паризькому інституті індустріальної хімії, отримавши міжнародну стипендію як біженець. У Парижі українська діаспора видавала тижне-вик “Українське слово”, і при цій газеті студенти-українці створили свою сторінку, що називалася “Смолоскип”. Пізніше “Смолоскип” став самостійним журналом. У 1957 р. О. Зінкевич разом з дружиною і дітьми виїхав до США. Через деякий час він вже на американській землі почав друкувати журнал “Смолоскип”, а згодом – газету під тією ж назвою. Наклад сягав 15 тис. примірників. Це була велика цифра для емігрантського видання. А у 1967 р. з’явилося видавництво “Смолоскип”, яке друкувало дисидентську і правозахисну літературу, твори українських письменників, що були репресовані сталінським режимом або за свої погляди потрапили у перелік неблагонадійних у 1960–1970-х рр., а тому також не друкувалися на Батьківщині. Зокрема, у видавництві побачили світ твори М. Хвильового, Л. Костенко, О. Теліги, І. Калинця, М. Руденка, С. Караванського, О. Бердника, О. Гончара, М. Осадчого, В. Мороза, В. Стуса, Є. Сверстюка та багатьох інших.

Після проголошення незалежності видавництво переїхало в Київ і продовжує видавати книги вже в Україні. При видавництві діє Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву. Архів українського самвидаву і українського правоза-хисного руху, який видавництво “Смолоскип” комплектувало у США протягом бага-тьох років, перевезли до Києва та поповнили. Цікаві проекти, що реалізує “Смоло-скип”, – це дебютні книжки українських молодих авторів, книги з серії “Політичні ідеології”, видання з серії “Розстріляне відродження”, альманах “Молода нація”.

Іншим відомим українським закордонним видавництвом був “Пролог”. Засну-вав його Роман Купчинський, відомий політолог, аналітик, журналіст зі США. Він народився 1944 р. у Відні в сім’ї українських емігрантів, у 1949 р. його родина пере-їхала до США. Р. Купчинський вивчав політологію в університеті Лонг Айленд. Вою-вав у В’єтнамі, нагороджений, зокрема, “Пурпуровим серцем”. У 1978–1988 рр. він очолював “Пролог”, відомий український аналітично-видавничий центр у США, в якому було опубліковано цілу низку українських самвидавних матеріалів. Упродовж свого існування видавництво випустило понад 200 назв книжок. Один із найпрестиж-ніших українських науково-публіцистичних журналів зарубіжжя – “Сучасність” – виходив саме у видавництві “Пролог”. У 1991 р. Р. Купчинський очолив українську редакцію Радіо Свобода. За його ініціативою кореспондентський пункт Радіо Свобо-да відкрили й у Києві. 2002 р. він перейшов на аналітично-дослідницьку роботу в Радіо Свобода і став головним редактором “Звіту про організовану злочинність і корупцію”. Як експерт він брав участь у слуханнях Конгресу США. Помер Р. Куп-чинський 19 січня 2010 р.⁴

³ Див. біографію О. Зінкевича, наприклад, на інтернет-сторінці віртуального музею “Дисидентський рух в Україні”: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1184396349&w=%C7%B3%ED%EA%E5%E2%E8%F7>.

⁴ Помер Роман Купчинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/6138/?vsid=040067543ce11ae55eb2b2b33fa4b7d8>

З українських видавничих осередків у Європі варто згадати видавництво “Сучасність”, яке функціонувало у Мюнхені. Починаючи з 1968 р., у ньому вийшло понад 60 книг. Щодо популяризації творів діячів українського дисидентського руху, відзначаємо, що саме у видавництві “Сучасність” у 1968 р. вперше вийшла праця І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Цю книгу потім переклали багатьма мовами та надрукували у багатьох країнах. Збірка віршів В. Стуса “Палімпсести” також вперше вийшла окремим виданням у видавництві “Сучасність” у 1986 р. У цьому видавництві виходили також книги П. Григоренка, І. Калинця, В. Мороза, М. Руденка, І. Світличного, В. Симоненка.

Яким же чином перевозився самвидав за кордон, минаючи “залізну завісу”, що існувала між СРСР та капіталістичними країнами? Директор видавництва “Сучасність” Осип Зінкевич у інтерв’ю та публікаціях на цю тему повідомляє, що твори українських дисидентів за кордон надходили кількома шляхами. Машинописні тексти та плівки переправляли через країни соціалістичного табору – Чехословаччину, Болгарію. У Чехословаччину самвидав провозили Ганна Коцурова, Микола Мушинка, доктор філософії Павло Мурашко. Перші випуски “Українського вісника”, “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, “Собор у риштуванні” передали через Чехословаччину. В Болгарії при допомозі Олеса Бердника і його болгарських друзів був налагоджений контакт з болгарськими підпільниками, які працювали на митниці і переносили український самвидав, минаючи митні контролі. Ще один шлях був морським. Самвидав перевозили на радянських кораблях. Містом одержання літератури був Копенгаген. Наступний спосіб – це контакти зі спортсменами з України, що виїздили за кордон у складі радянських делегацій для участі в олімпіадах, універсиадах та інших спортивних змаганнях. Особисто О. Зінкевич та його колеги мали акредитації на висвітлення спортивних подій на Олімпійських іграх в Мехіко, Мельбурні, Римі, Монреалі, Мюнхені, Лос-Анджелесі. Багато матеріалів одержували українські закордонні видавництва через радіо “Свобода”, організацію “Міжнародна амністія”⁵.

Юридичний аспект справи виглядав так. СРСР, а відповідно і Україна, як одна з радянських республік, у той період не були членами Міжнародного агентства з авторського права – це надавало можливість українським закордонним видавництвам друкувати твори українських авторів навіть без їх на те згоди. Часто на титульній сторінці книги знаходимо примітку: “Книга появляється друком без відома і згоди автора”. Але існувала моральна відповідальність. Видавців не могли не турбувати можливі наслідки появи творів того чи іншого автора у закордонних українських виданнях. А такими наслідками часто були потрапляння до категорії неблагонадійних, звинувачення в українському буржуазному націоналізмі та переслідування письменників, що часто змушувало останніх публічно виправдовуватися у своїй непричетності до виходу їх творів на Заході. У вступній статті до збірника “Панорама найновішої літератури в УРСР”, що її написав І. Кошелівець, знаходимо рядки, що ілюструють складність ситуації з відбору авторів-письменників з УРСР, що потрапили у цю антологію: “На жаль, доля української літератури на батьківщині узалежнена від політики, і щоб розібратися, що діється в літературі, доводиться з’ясовувати політичну ситуацію. [...]”

⁵ Зінкевич О. Як діставався “самвидав” на Захід // *Український самвидав*. – Київ, 2003. – № 2–3 (6–7). Див. електронну версію цієї статті: <http://www.smolosky.org.ua/-leftmenu-173/efmenu-196/48-2003/320-s-2-36-7--2003.html?start=5> Див також: Лис С. В. Шляхи українського самвидаву за кордон у 60–80-х роках ХХ століття // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. – Луцьк, 2008. – Вип. 15. – С. 186–190.

Укладаючи цей том, ми не переслідували ніякої пропагандивної мети, маючи на оці лише одне бажання: дати читачеві збірку літературних творів (у найбезпосереднішому значенні цього слова), написаних в останні роки. [...] Наперед хочемо спростувати закид, якого сподіваємося: нащо передруковувати, даючи режимові аргументи для репресії проти цих авторів! Вважаємо, що цей закид не є слушним. Навпаки, передруковувати можна і треба. Якби ми навели повний список радянських авторів, яких на еміграції передруковано, набрався б ряд імен на кілька десятків. Чому ж на всіх них [...] не кладуть вини за ці передруки, а критикують лише кілька осіб? Тому що ці останні, відповімо, підлягають репресіям з інших причин. І якби їх не передруковано, знайдуться інші аргументи, щоб їх переслідувати. Таким чином ми переконані, що наші передруки в долі тих письменників нічого не міняють”⁶.

Які ж саме зразки самвидавної літератури, що були надруковані в українських закордонних видавництвах, зберігаються у Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка? Така література надходила до бібліотеки різними шляхами, зокрема у складі подарованих приватних збірок Я. Голуба, Б. Винара, Б. Гориня.

Література самвидаву і, відповідно, тамвидаву різноманітна. Як правило, переважають невеликі за обсягом твори – у силу позацензурної специфічності існування на батьківщині, але є і виключення. Якщо розглядати ці твори у жанровому відношенні, присутні як художні твори – вірші, п’єси, оповідання, романи, так і публіцистика, політичні есе, мемуари, приватне листування, декларації, маніфести, судові документи. При оцінці самвидавних творів важливо не стільки враховувати їх літературні якості, хоча й писали їх найкращі представники української інтелігенції, як той резонанс, який ці твори викликали в українському суспільстві. Тематика українського самвидаву також широка. Це публікації, що висвітлюють різноманітні питання культурного життя, літератури, освіти, мистецтва, екології, економіки, політики. Українську самвидавну літературу об’єднує зосередженість на національних проблемах, занепокоєння станом української культури та статусом української мови, обмеженням громадянських прав на Україні.

Спочатку розглянемо невеличку брошуру І. Кандиби під назвою “За правду і справедливість: першому секретареві ЦК КП України Шелестові Петрові Юхимовичу”⁷. Ця книга містить матеріали по так званій “справі юристів” і присвячена діяльності Української робітничо-селянської спілки – першої підпільної організації в Україні повоєнного періоду, що проголошувала правові методи здобуття незалежності. Її заснував у 1959 р. на Львівщині юрист Л. Лук’яненко за участю адвоката І. Кандиби, партійного діяча С. Віруна, В. Луцьківа, О. Лібовича та інших. На початку 1961 р. УРСР викрили, її членів заарештували і засудили до тривалих термінів ув’язнення. Ця брошура була передруком матеріалів із грудневого номеру журналу “Сучасність” за 1967 р.

Знаковим явищем самвидаву був суспільно-політичний журнал “Український вісник”, відповідальним редактором якого був В. Чорновіл. Журнал виходив від січня 1970 до березня 1972 рр. (випуски 1–6) у Львові та з серпня 1987 по березень 1989 рр. (випуски 7–14) у Львові та Києві. Через Чехословаччину матеріали “Україн-

⁶ Панорама найновішої літератури в УРСР: Поезія – проза – критика / упоряд. І. Кошелівець. – Мюнхен: Сучасність, 1974. – С. 17–18.

⁷ Кандиба І. О. За правду і справедливість: першому секретареві ЦК КП України Шелестові Петрові Юхимовичу / Конфедерація українських вільних професійних організацій. – [Мюнхен]: Пролог, 1967. – 30 с.

ського вісника” потрапляли на Захід, де їх передруковували такі українські видавництва як “Смолоскип”, “Сучасність”, Українська видавнича спілка у Лондоні українською, а також англійською та французькою мовами. Публікації журналу часто використовувало у своїх програмах радіо “Свобода”.

У Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка зберігаються частини 7, 8, 9–10 “Українського вісника”, які опублікувало видавництво “Смолоскип” однією книгою у 1988 р.⁸ У передмові подано коротку хронологію публікацій “Українського вісника” у цьому видавництві, причому особливо наголошено, що друк цього видання є “моральним обов’язком” “Смолоскипа”.

Випуски “Українського вісника” містять літературні твори заборонених авторів, статті відомих дисидентів, що торкаються питань свободи слова, прав людини, положення українських політичних в’язнів, мовної політики та фактів українофобії у СРСР. Зокрема, постійними рубриками були “Хроніка тиску та опору”, “Документи історії”, “Релігія в Україні”. Сьомий випуск “Українського вісника” розпочинав відкритий лист В. Чорновола Генеральному секретареві ЦК КПРС М. Горбачову. У ньому В. Чорновіл охарактеризував дисидентський рух як силу, що “протистояла застоєві та бюрократизації радянського суспільства, [...] великодержавно-шовіністичній політиці денационалізації”⁹. Він визнав за дисидентами пріоритет у постановці практично всіх “перебудовних” проблем задовго до початку реформ М. Горбачова і закликав до перегляду засад національної політики в СРСР, до розширення прав союзних республік в політичному, економічному та культурному житті, до повернення національним мовам державних і громадських функцій. Автор виступив проти замовчування таких подій в історії України як період Української Центральної Ради, Голодомору 1932–1933 рр., за повернення українській культурі і науці таких заборонених імен як М. Грушевський, В. Винниченко, М. Хвильовий та ін.

Сьомий випуск “Українського вісника” цікавий тим, що його присвячено пам’яті Василя Стуса і в ньому є матеріали про видатного поета, що в ті роки було ще рідкістю. У рубриці під назвою “Василь Стус у житті й літературі” надруковані спогади Івана Геля про В. Стуса, а також стаття В. Стуса про українського поета В. Свідзінського, що була вилучена під час арешту і вважалася втраченою. У наступному, восьмому, випуску “Вісника” подано спогади А. Пашко про зустрічі з В. Стусом, вірші Є. Сверстюка та М. Осадчого, присвячені поетові, листи В. Стуса до Л. та З. Попадюків, переклади В. Стуса творів Р. М. Рільке. У 9–10 випуску знаходимо переклади В. Стуса творів Й. В. Гете та Р. М. Рільке, а також Звернення до Президента Міжнародного Пен-клубу Френсіса Кінга про вшанування пам’яті українського поета В. Стуса в день його 50-річчя, яке склали Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Чорновіл.

Серед інших літературних матеріалів варто згадати і розміщений у восьмому номері “Українського вісника” виступ О. Гончара на своєму ювілеї, датований квітнем 1968 р., у якому письменник захищає роман “Собор” проти необґрунтованої критики, характеризуючи критиків “Собору” як “маленьких Вельзевулів”, котрі “при чадінні культурівських каганців пробують озлоблено клепати старі-старі ярлики” та “сумують за днями сваволі”.

⁸ *Український вісник = Ukrainian Herald: громадський літературно-художній та суспільно-політичний журнал* / В. Барладяну, М. Горинь, П. Скочок, В. Чорновіл. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1988. – 640 с. (Передрук самвидавного журналу з України. Київ; Львів, 1987. Вип. 7, 8, 9–10: серпень, вересень, жовтень – листопад).

⁹ Там само. – С. 13.

У фондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка зберігається публіцистична праця тоді ще 29-річного В. Чорновола під назвою “Лихо з розуму”, надрукована у Парижі¹⁰. Ця книга присвячена подіям 1965–1966 рр., коли в Україні було заарештовано низку українських інтелігентів, звинувачених в антирадянській націоналістичній пропаганді. Серед них були брати Горині, П. Заливаха, С. Караванський, М. Осадчий, В. Мороз, І. Гель та багато інших. У передмові від видавництва зазначено, що “книга являє собою потрясаючий документ про дійсний стан в Україні” та висловлено сподівання, що “ці матеріали допоможуть розпорощенням по всьому світі синам і дочкам України пізнати ще один бік дійсності нашої Батьківщини, об’єднають нас всіх довкола ідеалів, за які змагаються вірні її сини”¹¹. Вище згадувалось, якої популярності в світі набула ця книга.

Наступний програмний твір, що мав широкий розголос як на Батьківщині, так і в українській діаспорі, це – “Інтернаціоналізм чи русифікація?” І. Дзюби. Метою написання цієї праці було, за словами автора, викрити лицемірство в проведенні національної політики в УРСР. Книга швидко поширилася в самвидаві. Було декілька спроб переправити рукопис за кордон. Про першу, невдалу спробу І. Дзюба згадав в інтерв’ю з В. Абліцовим, опублікованому в збірнику публіцистичних виступів та статей І. Дзюби під назвою “Спрага”. Він розповідає, що у 1965 р. з працею ознайомився Микола Мушинка зі Словаччини, який узявся її передати Василю Капішовському, голові Культурної спілки українських трудящих в Чехословаччині, членові ЦК КПЧ, щоб він через Комінформ порушив питання про Україну. Але Мушинку вистежили та затримали¹². Тим не менше, вже у 1968 р. видавництво “Сучасність” у Мюнхені вперше видало працю І. Дзюби окремою книгою¹³. Потім вона була перекладена на інші мови і видана в багатьох країнах. Книга видавництва “Сучасність” зберігається в Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка. Степан Олійник, доктор філософії, науковий співробітник Бібліотеки Конгресу США у передмові до цього видання писав: “Голос Дзюби – голос нового українського покоління, що виросло під радянським режимом, але не зазнало тиску сталінського терору; воно вважає своїм обов’язком виправити помилки минулого і кривди сучасного. [...] Його студія – не тільки відверта критика, але й конструктивний проєкт іншої, позитивної політики. Її тези захищає Дзюба твердо і переконливо. В цілому це об’єктивна і авторитетна праця, тим більше, що автор належить до тих дослідників-марксистів, що тримаються рамок радянської конституції”¹⁴.

В бібліотеці маємо також добірку книг В. Мороза, історика, дисидента, який після кількох ув’язнень у 1978 р. був позбавлений радянського громадянства, проживав у США, Канаді, викладав у Гарвардському університеті. Насамперед слід згадати про невеличку брошурку під назвою “Репортаж із заповідника ім. Берії”, в якій розкриваються сталінські злочини та критикується радянське суспільство “людей-гвинтиків”. В. Мороз написав це есе у 1967 р., коли відбував покарання в мордовському таборі. Авторі вдалося передати текст на волю, де “Репортаж із заповідника

¹⁰ *Лихо з розуму: (портрети двадцяти “злочинців”): збірник матеріалів / уклад В. Чорновіл. – Париж: Перша укр. друкарня у Франції, 1967. – 335 с.*

¹¹ Біла книга сторозтерзаної України // Там само. – С. 10, 12.

¹² Дзюба І. М. *Спрага* / упоряд. В. Абліцов; вступ. ст. І. Драч. – Київ: Редакція журналу “Український світ”, 2001. – С. 39.

¹³ Дзюба І. *Інтернаціоналізм чи русифікація?* – Мюнхен: Сучасність, 1968. – 263 с. – (Суспільно-політична бібліотека, чис. 2 (21). Документи, чис. 2).

¹⁴ Олійник С. Передмова // Там само. – С. 19.

ім. Берії” поширився в самвидаві. У 1968 р. есе вийшло у мюнхенському журналі “Сучасність”.

У період 1969–1970 рр., у короткий проміжок часу між двома покараннями, В. Мороз написав кілька статей, і серед них – “Мойсей і Датан”. Примірник книги “Мойсей і Датан”, що зберігається у бібліотеці, є першим окремим виданням есе на Заході¹⁵. У передмові Марта Гарасовська зазначила, що “[...] есеї “Мойсей і Датан” це явний виклик гнобителям, “русифікаторам-гібридизаторам”, які планово присипляють гідність народу, зводять його національну свідомість “до рівня обласної екзотики”. “Мойсей і Датан” це одночасно пробуджуючий заклик до заколисаних плодів процесу русифікації”, адже “почуття меншевартості, національної неповноцінності, – це найбільша трагедія, яка може випасти на долю людини”¹⁶.

Також видавництво “Сучасність” у 1975 р. випустило збірку творів В. Мороза під назвою “Есеї, листи й документи”, в якій надруковані політичні статті (окрім названих вище туди увійшли ще “Серед снігів” та “Хроніка опору”), поезія, листи, заяви, звернення¹⁷. Книга під назвою “Тверді мелодії” – це збірка творів і виступів В. Мороза, написаних вже в період, коли він перебував на американському континенті, а також статей про нього відомих діячів діаспори¹⁸. В. Мороз, як людина, що вирвалась з радянської тюрми народів, був у той час дуже популярною фігурою в українських емігрантських колах. Його публічні виступи збирали цілі стадіони слухачів, його публіцистику активно перекладали і друкували різними мовами. Публіцистичним творам В. Мороза притаманні максималізм, різкість оцінок, тим не менше, вони зіграли свою роль у розвитку самвидавного літературного процесу.

Активну участь у русі шістдесятників брав Леонід Плющ. Він налагодив контакти між українськими та московськими дисидентами, возив до Москви український самвидав. У 1972 р. Л. Плюща заарештували і направили на примусове лікування в дніпропетровську психлікарню. Його справа отримала розголос по усьому світові, і важливу роль в цьому зіграла розповсюджена в самвидаві книга Тетяни Ходорович “Історія хвороби Леоніда Плюща”¹⁹, що також зберігається у фондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка. У січні 1976 р. Л. Плюща вивезли з СРСР, і з того часу він мешкає у Франції. Він є автором автобіографічної книги “На карнавалі історії”, яка вийшла багатьма мовами в різних країнах світу. Наша бібліотека володіє примірником спогадів, які опублікувало українською мовою видавництво “Сучасність” у 1980 р.²⁰ Математик за освітою, Л. І. Плющ є автором статей про творчість Т. Шевченка, М. Хвильового, В. Барки, Б.-І. Антонича, В. Стуса, М. Руденка, О. Довженка.

Ще один діяч, який брав активну участь у дисидентському русі – це поет-шістдесятник, літературознавець, публіцист, перекладач Микола Холодний. Він майже не друкувався в Україні у 1960–1980 рр., змушений був працювати вчителем в сільських

¹⁵ Мороз В. *Мойсей і Датан: есеї / передм. М. Гарасовської*. – Торонто; Балтімор: Смолоскип, 1978. – 51 с.

¹⁶ Гарасовська М. По боці Мойсея (Замість передмови) // Там само. – С. 7–8.

¹⁷ Мороз В. *Есеї, листи й документи*. – [Нью-Йорк]: Сучасність, 1975. – 286 с. – (Суспільно-політична бібліотека, чис. 19 (38). Документи, чис. 9).

¹⁸ [Мороз В.] *Тверді мелодії: зб. творів і виступів Валентина Мороза на Волі*. – Клівленд: Анабазис, 1980. – 202 с.

¹⁹ Ходорович Т. *Історія хвороби Леоніда Плюща*. – Мюнхен; Нью-Йорк: Сучасність, 1976. – 206 с. – (Суспільно-політична бібліотека, чис. 20 (39). Документи, чис. 10).

²⁰ Плющ Л. *На карнавалі історії*. – Нью-Йорк: Сучасність, 1980. – 373 с. – (Бібліотека “Прологу” і “Сучасности”, чис. 141).

школах, сторожем, інструктором-методистом у будинках культури. Між тим його вірші включені у антологію української поезії “Шістдесят українських поетів шістдесятих років” (упорядник Б. Кравців), що вийшла в Нью-Йорку у 1967 р. Публікуючи вірші М. Холодного, самвидавний журнал “Український вісник” В. Чорновола назвав його найпопулярнішим в Україні поетом. У 1972 р. М. Холодного заарештували і звинуватили у проведенні антирадянської агітації і пропаганди. Головне звинувачення, висунуте проти нього, – це факт появи у 1969 р. збірки віршів “Крик з могили. Захальвні вірші з України”, яку надрукувало видавництво “Смолоскип”²¹. У 1979 р. українська друкарня Ватикану видала книжку М. Холодного “Про душу в пісні та про пісню в душі”, яка була відзначена почесною премією, а у 1981 р. перевидана в Канаді та США. У Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка зберігається примірник цієї книги, що був надрукований у видавництві “Смолоскип”²². Також у фондах бібліотеки присутня збірка віршів М. Холодного “Сутеніє в душі”, що вийшла у 1969 р.²³

Не можна не згадати і про Михайла Осадчого, журналіста, письменника, колишнього викладача кафедри журналістики Львівського університету. Примкнувши до Руху опору, М. Осадчий був двічі засуджений, покарання відбував у таборах суворого режиму в Мордовії. Свої враження про пережите під час арешту, слідства та ув’язнення він описав у відомій повісті “Більмо”, яка у 1968 р. поширилась у самвидаві, а згодом через московських дисидентів потрапила на Захід. 10 листопада 1971 р. її надрукували у газеті “Шлях перемоги”, що виходила у Мюнхені, потім – у мюнхенському журналі “Сучасність” (11–12 номери за 1971 р.) та у лондонському журналі “Визвольний шлях”. Окремою книгою повість “Більмо” вийшла у видавництві “Смолоскип” у 1971 р.²⁴ Примірник цього видання зберігається в університетській бібліотеці. Повість переклали на англійську, французьку, китайську, російську мови, зокрема видавництво “Смолоскип” видало “Більмо” французькою мовою в перекладі Катерини Гусар.

Поява друківаних творів в українських закордонних видавництвах мала особливе значення у творчій долі В. Стуса. Як відомо, в радянській Україні у складі СРСР не вийшло жодної прижиттєвої друківаної збірки його поезій. Участь В. Стуса у русі “шестидесятників”, критичне ставлення до радянської влади, особливо щодо її політики нівелювання національної ідентичності українців, а пізніше, у 1970-х рр., підтримка В. Стусом Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод фактично зробили його замовчуваним і недруківаним поетом. Коли після серпневих арештів серед української інтелігенції у 1965 р., В. Стус підтримав учасників акції протесту, що відбулася під час прем’єри фільму С. Параджанова “Тіні забутих предків” у кінотеатрі “Україна” в Києві, поет стає для влади “політично неблагонадійним”. Тому надії на те, що перша збірка поезій під назвою “Зимові дерева” побачить світ, у В. Стуса майже не було. У 1968 р. він віддав рукопис збірки у видавництво “Радянський письменник”, але одночасно виготовив шість самвидавних примірників, один з котрих подарував Л. Селезненкові. Через нього з книжечкою познайомилась Ганна Коцурова, студентка з Чехословаччини, що приїхала до Києва і цікавилася українською культурою. Повернувшись на тиждень до Чехословаччини, дівчина взяла з собою самвидав-

²¹ [Холодний М.] *Крик з могили. Захальвні вірші з України* / передм. Ю. Бойка. – Балтимор; Париж; Торонто: Смолоскип, 1969. – 60 с.

²² Холодний М. *Про душу в пісні та про пісню в душі*. – Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1981. – 139 с.

²³ Холодний М. *Сутеніє в душі: вірші*. – Б. м.: Сучасність, 1969. – 16 с.

²⁴ Осадчий М. *Більмо: автобіографічний нарис*. – Париж; Балтимор: Смолоскип, 1971. – 207 с.

ні вірші і показала їх Б. Чаприні та Б. Левицькому, які їх високо оцінили. З'явилася нагода видати збірку за кордоном. У 1970 р. книгу "Зимові дерева" видали брюссельське видавництво "Література і мистецтво" ("Lettres et Art"), хоча друкували її у Великій Британії, в Лондоні²⁵. Це був конспіраційний хід, а мета організаторів публікації була зрозумілою: вони намагалися не пов'язувати прізвище Стуса з відомими західними українськими видавництвами. Щодо видавництва "Радянський письменник", то, незважаючи на безумовну талановитість віршів та позитивну рецензію на книгу, що її написав внутрішній рецензент видавництва С. Адельгейм, вже діяла вказівка книги не пропустити. Наприкінці 1970 р. примірник збірки закордонного видання потрапив до автора – В. Стуса. Факт публікації книги за кордоном додали до звинувачення на судовому процесі над В. Стусом у 1972 р.

У кримінальній справі є його пояснення щодо виходу його віршів за кордоном, які загалом характеризують положення опозиційних урядові письменників в Україні:

"СТУС: Збірка за кордоном була видана без моєї на то згоди, бо я мав намір опублікувати її у видавництві "Радянський письменник", і на цю збірку були позитивні рецензії Нагнибіди у 1965 р., Драча – у 1968 р. і Адельгейма – у 1970–1971 р. Я вважаю, що в останній час видавання за кордоном українських авторів набуло масового характеру і в цьому, на мою думку, винні не автори, а існуюча практика загального видавання рукописів у нас на Україні. Свої погляди з цього питання я докладно виклав у листах до ЦК КПУ та Президії Спілки Письменників, які я надіслав приблизно у листопаді 1970 р."²⁶

Пізніше, у 1977 р., за кордоном видали ще одну збірку віршів В. Стуса "Свіча в свічаді" з передмовою М. Царинника²⁷. У 1986 р., вже після смерті поета, збірка "Палімпсести", до якої увійшли твори 1971–1979 рр., вийшла у видавництві "Сучасність"²⁸. Упорядкування здійснила Н. Світлична, передмову під назвою "Трунок і трутизна" написав Ю. Шевельов. У 1987 р. у видавництві "Смолоскип" побачив світ збірник "Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників"²⁹. Фактично, це був перший літературознавчий збірник, присвячений життю і творчості поета. Книга ця знаходиться у фондах нашої бібліотеки. В ній зібрані статті, нотатки, виступи В. Стуса, його листування, судові документи, статті, присвячені його творчості, авторами яких були Н. Світлична, Н. Строката, Л. Плющ, О. Тарнавський, Л. Рудницький, Ю. Шевельов. В Україні ім'я В. Стуса було викреслено з літературного процесу, про його трагічну долю знали лише його рідні, однодумці. Його твори можна було прочитати лише в самвидаві, вони були під цілковитою забороною. До нашого часу збереглося дуже мало таких самвидавних збірок, наприклад, з 12 машинописних примірників збірки віршів "Веселий цвинтар" зберігся лише один. Тому таке велике значення мало видання творів В. Стуса за кордоном.

Роман "Собор", один з найвідоміших творів патріарха української літератури Олеся Гончара, зазнав різкої критики відразу після появи у світ та довгі роки не дру-

²⁵ Стус В. *Зимові дерева*: перша збірка поезій. – [Брюссель; Лондон]: Література і мистецтво, 1970. – 206 с.

²⁶ Стус Д. *Василь Стус: життя як творчість*. – Київ, 2005. – С. 244.

²⁷ Стус В. *Свіча в свічаді: поезії / упоряд. М. Царинник і В. Бургарт*. – [Нью-Йорк]: Сучасність, 1977. – 125 с. – (Бібліотека "Прологу" і "Сучасности", чис. 117).

²⁸ Стус В. *Палімпсести: вірші 1971–1979 років / упоряд. Н. Світлична*. – [Мюнхен]: Сучасність, 1986. – 480 с. – (Бібліотека "Прологу" і "Сучасности", чис. 170).

²⁹ *Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / упоряд. і ред. О. Зінкевич і М. Французенко*. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1987. – 463 с.

кувався. Вперше роман вийшов в січневому номері журналу “Вітчизна” у 1968 р., у тому ж році його надрукували видавництва “Дніпро” та “Радянський письменник”. Гострі питання духовного безпам’ятства, екологічних проблем, негативних явищ у суспільному житті, які автор підняв у творі, викликали незадоволення офіційної влади. Майже 20 років “Собор” цілковито замовчували. І тільки за часів перебудови, у 1987 р. роман був включений у семитомне видання творів О. Гончара, а у 1989 р. вийшов окремою книгою у видавництві “Дніпро”. Натомість за кордоном, в україномовному середовищі твір відразу став популярним. Було декілька видань роману українською мовою, його переклали на інші мови, обговорення “Собору” йшло у пресі та на радіо. Оскільки роман написаний нетрадиційно, твору притаманні філософська глибина та нестандартний підхід щодо вирішення актуальних для тогочасного суспільства питань, закордонні українські критики давали роману різні, часто протилежні оцінки – від характеристики його як “більшовицької провокації” та “офіційного твору” до спроби звинуватити О. Гончара в “націоналістичному ухилі”. У Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка зберігаються декілька примірників “Собору”, що вийшли в США та Канаді³⁰.

Згадуючи роман “Собор” О. Гончара, не можна оминати увагою і відомий самвидавний твір – есе “Собор у риштованні” Євгена Сверстюка, публіциста і літературознавця, учасника дисидентського руху в Україні. Є. Сверстюк написав есе у 1970 р. Продовжуючи розмірковувати над злободенними суспільними питаннями, порушеними у романі О. Гончара, письменник наголошує на особистій відповідальності кожної людини у суспільстві, стверджуючи, що “кожен має бути людиною в людстві, щоб кожним нервом відчувати його болі і тривоги”, “кожен мусить почувати себе органічною частиною великого собору людської цивілізації, всім своїм єством бути пружним каменем у цьому соборі, щоб самовіддано тримати на собі його споруду”. Праця Є. Сверстюка набула великої популярності в самвидаві, була надрукована за кордоном. В бібліотеці університету зберігається книга “Собор у риштованні” (1970)³¹, до якої увійшли також літературознавчі статті Є. Сверстюка.

Цікавим виданням з точки зору вивчення зв’язків між дисидентським рухом в Україні і українською діаспорою є книга Юрія Луцького “Листування з Євгеном Сверстюком”, що побачила світ у тому ж видавництві “Смолоскип” у 1992 р. Ю. Луцький – відомий представник наукових кіл української діаспори, професор Торонтського університету, заступник директора, а потім і директор Канадського інституту українських студій у 1976–1982 рр. Листування почалося за таких обставин: довідавшись про можливість привітання з днем народження когось з українських політв’язнів, Ю. Луцький написав листа Є. Сверстюку, який на той час перебував на засланні в містечку Богдарин Бурятської АРСР і працював столяром геологічної експедиції. Листування тривало від 1980 до 1988 рр., особиста зустріч двох літературознавців відбулася 1989 р. у Торонто.

9 листопада 1976 р. було створено Українську групу сприяння виконанню Гельсінських угод, відому також під назвою Українська Гельсінська група (УГГ). Підставою для її створення був факт підписання СРСР Заключного акту Гельсінської наради у справах безпеки й співпраці в Європі у 1975 р. В акті декларувалася необхідність

³⁰ Гончар О. *Собор*: роман. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1968. – 240 с.; Його ж. *Собор*: роман. – Торонто: Нові Дні, 1968. – 241 с.

³¹ Сверстюк Є. *Собор у риштованні* / передм. М. Антоновича. – Париж; Балтимор: Перша Українська Друкарня у Франції; Смолоскип, 1970. – 173 с. – (Бібліотека “Смолоскипа”, чис. 7).

дотримання прав людини в країнах Європи, недопустимість переслідування за політичними мотивами. Гельсінські групи і комітети сприяння виконанню гуманітарних пунктів Заключного акту Гельсінської наради були створені в Москві, Україні, Литві, Грузії, Вірменії. Це був початок правозахисного руху на території колишнього СРСР. Членами-засновниками УГГ були М. Руденко, О. Бердник, П. Григоренко, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, О. Мешко, Н. Строката, О. Тихий. Пізніше до групи увійшли нові члени: В. Овсієнко, Ю. Литвин, В. Стус, В. Чорновіл та багато інших. Влада застосовувала проти учасників групи репресивні заходи. Це були переслідування, арешти, перебування членів УГГ в таборах політичних в'язнів. Лише декілька членів Групи – П. Григоренко, Н. Строката-Караванська, Н. Світлична, М. Руденко – отримали можливість емігрувати на Захід і представляли УГГ за кордоном.

Українські закордонні видавництва, і це стосується в першу чергу видавництва “Смолокип”, активно популяризували діяльність Української Гельсінської групи, друкуючи матеріали про правозахисну діяльність членів УГГ, інформували про факти переслідування і репресій з боку влади. Варто перерахувати такі книги, як “Український правозахисний рух: документи й матеріали...”; “Інформаційні бюлетені Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод”; “Українська Гельсінська Група (1978–1982): документи і матеріали”³². Упорядником цих збірників був О. Зінкевич. Усі вони присутні у фондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка.

Першою жертвою переслідувань Гельсінської групи був Олексій Тихий, скромна і благородна людина, сільський вчитель з Донеччини, випускник Московського державного університету. В його книзі “Роздуми”, що вийшла у видавництві “Смолокип”, зібрані статті, документи судового процесу над ним та спогади однодумців³³. О. Тихий виступав за збереження національної свідомості українців, і, насамперед, за утвердження української мови як державної на території України, за обов'язкове вживання її в усіх сферах суспільного життя. За погляди, що не збігалися з офіційним курсом радянської влади, скерованим на виховання “радянської людини”, О. Тихого двічі засудили – у 1957 та 1977 рр. Ув'язнення він відбував в таборах Мордовії та Пермського краю. Помер в ув'язненні у 1984 р.

Разом з О. Тихим у 1977 р. було засуджено і керівника Гельсінської групи, письменника Миколу Руденка, колишнього секретаря парткому Спілки письменників України. Саме він 9 листопада 1976 р. на квартирі А. Д. Сахарова в Москві провів прес-конференцію для іноземних журналістів, на якій оголосив про створення Української Гельсінської групи. За антирадянську агітацію М. Руденко отримав 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Рішенням Головліту у 1978 р. твори М. Руденка були вилучені з продажу та з бібліотек СРСР. Але на Заході наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. твори М. Руденка активно публікували українські видавництва. У Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка є невеличка добірка цих книжок. Це п'ять книг М. Руденка, що вийшли у видавництві “Смолокип”: трагедія “На дні морському” (1981), поеми “Хрест” (1977) і “Я вільний” (1977), збірка віршів

³² *Український правозахисний рух: документи й матеріали київської Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод / упоряд. О. Зінкевич; передм. А. Зваруна. – Торонто; Балтимор: Смолокип, 1978. – 477 с.; Інформаційні бюлетені Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод: випуски: 1978 – ч. 1, ч. 2; 1979 – березень, ч. 1; 1980 – ч. 1, ч. 2 / упоряд. О. Зінкевич, після-слово Н. Строкатої. – Торонто; Балтимор: Смолокип, 1981. – 199 с. Українська Гельсінська Група (1978–1982): документи і матеріали / упоряд. і ред. О. Зінкевич. – Торонто; Балтимор: Смолокип, 1983. – 998 с.*

³³ Тихий О. *Роздуми*: зб. статей, документів, роздумів / упоряд. О. Зінкевич. – Балтимор; Торонто: Смолокип, 1982. – 80 с.

та поем “Прозріння” (1978) та роман “Орлова балка” (1982)³⁴. Ще одну його збірку поезій під назвою “За ґратами” опублікувало видавництво “Сучасність” у 1980 р.³⁵ У 1987 р. М. Руденко емігрував за кордон, у Німеччину, потім у США, де працював на радіостанціях “Свобода” та “Голос Америки”. У 1990 р. письменник повернувся на Батьківщину; у 2000 р. йому присвоїли звання Героя України.

Велику роль в діяльності Української Гельсінської групи відіграв Петро Григоренко, колишній генерал-майор, викладач Військової академії ім. М. В. Фрунзе, який відкрито критикував радянську політичну систему та приєднався до правозахисного руху. Він був членом-співзасновником Московської Гельсінської групи та ініціатором створення Української Гельсінської групи, у серпні 1976 р. вів переговори з М. Руденком. П. Григоренка неодноразово затримували, скеровували на примусове лікування до психіатричних лікарень. У 1977 р. він одержав дозвіл на поїздку у США для лікування і виїхав з СРСР. Під час перебування у США П. Григоренка позбавили радянського громадянства “за дії, що ганьблять звання громадянина СРСР”. В еміграції він увійшов до української громади США, був закордонним представником УГГ. П. Григоренко написав цікаві спогади про своє життя, які спочатку вийшли за кордоном в перекладі французькою мовою, а друге видання являло собою повнішу версію російською мовою під назвою “В подполье можно встретить только крыс” (Нью-Йорк, 1981). У бібліотеці університету зберігаються книга українською мовою під назвою “Спогади”³⁶ та збірник статей П. Григоренка російською мовою³⁷.

Одним із членів-співзасновників Української Гельсінської групи був письменник Олесь Бердник; він був автором “Маніфесту Українського Правозахисного Руху”. До 1972 р. в СРСР було надруковано близько 20 фантастичних романів і повістей О. Бердника. Однак участь письменника-фантаста у дисидентському русі стала причиною того, що з 1972 р. його книги перестали видавати, навіть існував наказ про вилучення їх із бібліотек та торгової мережі. О. Бердника виключили зі Спілки письменників України. Його книги друкували тоді лише українські закордонні видавництва. У Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка зберігається збірка повістей “Золоті ворота” (1975), збірка поезій “Блакитний коваль” (1975), збірка “Свята Україна” (1980), що складається з есе та листів О. Бердника. Ці книги видало видавництво “Смолоскип”³⁸. Есе під назвою “Пора звести блакитний храм!” надруковано у накладом видавництва М. Коць у 1989 р.³⁹ Твори О. Бердника вирізняються серед інших зразків самвидавної літератури тим, що ми не знайдемо у них прямої критики влади,

³⁴ Руденко М. *На дні морському*: трагедія. – Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1981. – 74 с.; Його ж. *Хрест*: поема. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1977. – 11 с.; Його ж. *Я вільний (Історія хвороби. Щоденник канюдата в шизофреніки)*: поема. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1977. – 24 с.; Його ж. *Прозріння*: поезії, поеми / вст. ст. П. Григоренка і І. Качуровського. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1978. – 366 с.; Його ж. *Орлова балка*: роман. – Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1982. – 454 с.

³⁵ Руденко М. *За ґратами*: поезії 1977–1978 / передм. Н. Світличної. – [Нью-Йорк]: Сучасність, 1980. – 222 с. – (Бібліотека “Прологу” і “Сучасности”, чис. 139).

³⁶ Григоренко П. *Спогади*. – Детройт: Українські вісті, 1984. – 753 с.

³⁷ Григоренко П. *Збірник статей*. – Нью-Йорк: Хроника, 1977. – 121 с.

³⁸ Бердник О. *Золоті Ворота*: збірка повістей. – Париж; Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1975. – 164 с. – (Бібліотека “Смолоскипа”, чис. 18); Його ж. *Блакитний коваль*: поезії. – Париж; Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1975. – 88 с. – (Бібліотека “Смолоскипа”, чис. 21); Його ж. *Свята Україна / упоряд. Богдан Арей [О. Зінкевич]*. – Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1980. – 206 с.

³⁹ Бердник О. *Пора звести блакитний храм!* – Київ; Нью-Йорк: Рух [накладом видавництва М. Коць], 1989. – 22 с.

прив'язки до конкретних суспільних подій. Він – письменник-філософ, письменник-містик, його ідеологія базується на індійській філософії.

Таким чином, на прикладі наявного репертуару книжок закордонних українських видавництв, що зберігаються в Науковій бібліотеці ЛНУ ім. І. Франка, можна побачити, яке велике значення мала видавнича діяльність української діаспори для збереження та популяризації такої важливої частки української літературної спадщини 1960–1980 рр., як самвидавні твори.

PUBLICATION OF SAMIZDAT IN UKRAINIAN PUBLISHING HOUSES OUTSIDE THE USSR (AS BASED ON THE MATERIALS OF SCIENTIFIC LIBRARY OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY)

OLENA NAUMOVA

*Scientific Library of Ivan Franko National University of L'viv,
5, Drahomanov Str., L'viv, 79601, Ukraine, tel. (032) 239-44-00*

The article covers the activities of Ukrainian publishing houses outside the USSR (mainly such as ‘Smoloskyp’, ‘Suchasnist’ and ‘Proloh’) in terms of publication and popularization of samizdat literature. Famous works of samizdat and ways of their distribution in Europe have been researched. Foreign samizdat publications are described on the basis of editions stored in Scientific Library of Ivan Franko National University of L'viv.

Key words: dissident movement in Ukraine in 1960–1980's, Ukrainian samizdat, Ukrainian publishing houses abroad, Scientific Library of Ivan Franko National University of L'viv.

ПУБЛИКАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ САМИЗДАТА В УКРАИНСКИХ ИЗДАТЕЛЬСТВАХ ЗА ПРЕДЕЛАМИ СССР (по материалам фонда Научной библиотеки Львовского национального университета им. Ивана Франко)

Елена НАУМОВА

*Научная библиотека Львовского национального университета имени Ивана Франко,
ул. Драгоманова, 5, г. Львов, 79601, Украина, тел. (032) 239-44-00*

Статья посвящена деятельности украинских издательств за пределами СССР (в первую очередь таких, как “Смолоскип”, “Сучасність” и “Пролог”) по публикации и популяризации самиздатной литературы. Рассмотрены известные произведения самиздата, пути их попадания на Запад. Заграничные публикации произведений самиздата описаны на примере изданий, хранящихся в фонде Научной библиотеки ЛНУ им. Ивана Франко.

Ключевые слова: диссидентское движение в Украине в 1960–1980-е гг., украинский самиздат, украинские заграничные издательства, фонд Научной библиотеки ЛНУ им. Ивана Франко.

Стаття надійшла до редколегії 21. 12. 2011

Прийнята до друку 12. 07. 2013